

אוניברסיטת בר-אילן

קרם בשבת

הסתכלות חדשה על מריחת קרם בשבת לאור
הממצאים המדעיים

יוסף אות

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר
מוסמך בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מאז ומעולם נתון השימוש במשחות ובקרמים בשבת במחלוקת הלכתית. יש שהתירו שימוש במשחות מסוימות ויש שאסרו שימוש בכל המשחות בשבת. אמנם כיום, השימוש בקרמים ובמשחות נפוץ מאוד, אם זה מחמת התייבשות העור הגורמת לגירוד ולאי נוחות המחייבת טיפול בקרם לחות, או בגלל מצב רפואי וכדומה. לכן הדעות האוסרות את השימוש בקרמים בשבת, לרבות הדעות האוסרות רק משחות מסוימות, מקשות מאוד על אנשים שומרי תורה ומצוות, אשר משתמשים בקרמים אלו באופן תדיר. במטרה לברר לעומק את הנושא של מריחת קרם בשבת, חקרנו אותו בשני רבדים: ברובד האחד נחקר הפן הביולוגי – מבנה העור ופעילות המשחה, וברובד השני נחקר הפן התלמודי-הלכתי של פעולת המריחה בשבת.

החלק הראשון במחקר זה נקרא "שער המדע" והוא סוקר את מערכת העור ואת תכונות הקרם והמשחות.

בפרק א' בחלק זה ראינו שהעור מורכב משלוש שכבות: (1) אפידרמיס, (2) דרמיס, (3) היפודרמיס. כל שכבה ממלאת תפקיד אנטומי ופיזיולוגי ייחודי מחד גיסא, ומאידך גיסא בנויה על בסיס השכבה שמתחתיה כדי ליצור מרקם אחיד. לאחר שהצגנו את שלוש השכבות ראינו ששכבת האפידרמיס היא השכבה השומרת על לחות העור ובכך מתפקדת למעשה כשכבת הגנה אפקטיבית מפני חדירת מזיקים זרים מן הסביבה ומפני איבוד מים. מכיוון שזו השכבה הרלוונטית למנגנון הפעולה של רוב הקרמים והמשחות, המחקר שלפנינו מתמקד בשכבה זו.

שכבת האפידרמיס מחולקת לחמש שכבות. השכבה התחתונה שבהן נקראת "השכבה הבזלית" ושם נוצרים תאי הקרטינוציט. תאים אלו מהגרים דרך שאר ארבע השכבות של האפידרמיס בתהליך הנקרא דיפרנציאציה אפידרמלית, והם מתפתחים עד שהם נהפכים לתאי קורניאוציטים מתים המלאים בחלבון הקרטין היוצר את השכבה העליונה – "שכבת הקרנית" החיצונה. הקרטין יחד עם קומפלקס ליפידים נוסף הנוצרים תוך כדי התפתחות התאים חיוניים לשמירה על אטימות העור המונעת חדירת גורמים זרים. כאשר יש שינוי באקלים או בלחות האטמוספירית הגורם לייבוש העור או במצבים שבהם יש מוטציות בתהליכי חלוקת התאים הטבעית, הדיפרנציאציה האפידרמלית נפגעת ושכבת האפידרמיס, ובראשה שכבת הקרנית, מאבדת מיכולתה להגן על הגוף, ויש צורך לרפא אותה.

בפרק ב' ראינו שבמצב של פגיעה או התייבשות של שכבת האפידרמיס, הספרות הרפואית ממליצה על טיפול קליני בעזרת אפליקציה של קרם ומשחה על העור. המחקר העדכני מראה שהרכיבים שבמשחות אינם מרפאים ומעניקים לחות לעור באופן עצמאי כפי שחשבנו מקדמת דנא, אלא מנגנון פעילות הרכיבים שבמשחות מסייע לשקם את התהליכים הטבעיים שבשכבות האפידרמיס ואלו מחזירים לעור את יכולתו להגן על הגוף וכך מבריאים את העור. מכאן הבחנו שמגמתם של מרכיבי המשחות והקרמים היא להיספג ולהיבלע לתוך העור כדי להתחבר ביולוגית עם השכבות השונות, וכי אין תועלת ממשית אם הקרם על מרכיביו יישאר כשכבה על גבי העור.

החלק השני במחקר זה נקרא "שער ההלכה", ובו נידונה הספרות ההלכתית שנחקרה על פי העיון והפרשנות המופיעים בתלמוד ובראשונים השונים.

חז"ל מדייקים מהגדרת מלאכת "ממחק", המלאכה ה' ברשימת ל"ט אבות המלאכה האסורים בשבת המופיעה במשנה בשבת, שכל מריחה של חומר על גבי משטח כלשהו בשבת אסורה. מלאכה זו של איסור מריחה נקראת בתלמוד "ממרח" והיא תולדת מלאכת "ממחק". מכיוון שפעולת המריחה של הקרם והמשחה בימינו דומה לפעולת "ממרח" המוזכרת בתלמוד, מתעוררת השאלה אם מותר למרוח קרם על הגוף בשבת.

הסוגיה נסקרה על בוריה כדי להגיע למסקנות השונות בנידון ההלכה למעשה. מתוך בירור הסוגיה עולה השאלה האם איסור ממרח הוא איסור החלקת העור לשם ההחלקה גופה כדי שיישאר חלק או שמא האיסור הוא כאשר מחליקים את העור כדי להכשירו לשימוש אחר כלשהו?

בפרק א' בשער ההלכה סקרנו את אב המלאכה "ממחק". מלאכת ממחק היא תיקון או החלקה של משטח עור או כלים, בכך שמוחק את החומר המונח עליו. מצאנו ארבע שיטות בהגדרת פעולת האיסור של המלאכה: לרש"י עצם פעולת ההחלקה עצמה נאסרה משום מלאכת ממחק ואילו לרוב הראשונים החיוב הוא על החלקת המשטח אם הוא מכשירו לשימוש לדבר אחר. נוסף על כך, לפי הרמב"ן המלאכה כרוכה גם בריכוך המשטח ולא רק בהחלקתו, והרמב"ם והמאירי סברו שיש גם להתכוון להחלקה כדי להתחייב בממחק מדאורייתא.

בפרק ב' סקרנו את תולדת "ממרח". לעומת מלאכת ממחך שהיא תיקון או החלקה של גוף המשטח בכך שמוחק את החומר המונח עליו, תולדת ממרח תלויה במהות טיב החומר שהוא מורח על גבי המשטח באופן שווה כדי ליצור שכבה חלקה. מכאן שנתינה או מריחה של חומר על גבי דבר אחר כאשר עושה זאת בפעולת החלקה היא תולדת ממרח, וכך גם נפסק להלכה בשו"ע. אמנם, חילקנו בין חומרים סמיכים לבין חומרים רכים שאינם מתמרחים באופן שווה ועל פי זה הם סווגו לאסורים מדאורייתא או אסורים מדרבנן. בכל אופן נראה מכאן שאסור למרוח קרם ומשחה בשבת.

עם זאת, ראינו את חידושו של המגן אברהם, שלפיו אם האדם מתכוון להבליע את הרכיבים של הקרם לתוך השכבה או המשטח ואינו מעוניין להשאיר את החומר על גבי המשטח, פעולה זו כבר אינה דומה לפעולת האיסור של מלאכת "ממחך". שכן המשטח עצמו אינו מוחלק לצורך עצמו וגם אינו מוחלק כדי להכשירו לשימוש אחר, ולכן אין הדבר נחשב לפעולה של מלאכת ממרח. אך יש שחלקו על הבנה זו.

לקראת סוף פרק ב' סקרנו את דעתם של גדולי האחרונים ופוסקי זמננו ואת שיטתם במריחת קרם ומשחות בשבת. יש שאסרו כל משחה ויש שהתירו רק קרמים נוזליים ורכים, ויש שהתירו אף משחות צמיגיות ועבות כאשר הוא מבליע כשיטת המגן אברהם. קראנו לבדיקה זו "מבחן הצמיגות".

לאחר מכן התייחסנו לשאלה האם יש במריחת קרם בשבת משום רפואה אסורה בשבת, והגענו למסקנה על בסיס הפוסקים שאין מניעה מצד זה.

בחלק השלישי הנקרא "שער המדע וההלכה" חיברנו את החלק המדעי לחלק ההלכתי. ראינו שמחלוקת הפוסקים מושתתת על השאלה מהי הגדרת המלאכה האסורה בשבת? הגענו למסקנה שיש שלוש דעות בהגדרת מלאכת ממרח, תולדת אב המלאכה ממחך: (א) עצם ההחלקה ומריחת המשחה עצמה היוצרת שכבה חדשה נאסרה; (ב) האיסור הוא בהחלקת המשטח רק אם הוא מתקן אותו לשימוש כלשהו, אך ההחלקה עצמה לא נאסרה; (ג) אם החדיר את הרכיבים של הקרם לתוך העור אין זה נחשב לפעולה של מלאכת ממרח.

לעניות דעתי, הידע המדעי על מנגנוני העור ועל פעילות רכיבי הקרם והמשחה שסקרנו תרם להבנתנו שעצם האפליקציה של הקרם מספיגה את רכיביו לתוך העור כדי לשקמו. לכן, היא איננה בגדר מלאכת ממרח ואין בו אף אחד ממאפייני המלאכה שכן היא אינה עונה על ההגדרה של המלאכה כפי מסקנתנו בספרות ההלכתית לפי כל הדעות. לכן נראה צד להתיר את השימוש במריחת קרמים ומשחות בשבת.

לבסוף העלינו את השאלה אם ניתן על בסיס מסקנתנו להכריע בנידון השימוש בקרם הגנה מהשמש ובקרם קוסמטי בשבת, והסקנו שיש לעיין עוד בנושא.

לא באנו לפסוק הלכה, שכן ההלכה למעשה שמורה לרבנים המובהקים, אלא הבאנו את הצדדים המדעיים מזה וההלכתיים מזה כדי לשרת את הפוסקים בבואם לאסור או להתיר מריחת קרם בשבת.